

UVOD V POJMOVNO ZGODOVINO

Pojmovna zgodovina – Begriffsgeschichte – ni kaka posebna veja filozofije niti filozofska disciplina. Ne moremo je tudi enačiti s filozofsko terminologijo. Pojmovna zgodovina spada k zgodovinskemu razvoju filozofije same, čeprav se je izrazito razvila šele v novejšem času.¹ Ob tem se nam seveda tudi postavi vprašanje, ali niso vsa velika filozofska dela hkrati tudi eminentne pojmovne zgodovine? Hegel, ki ga v tem pogledu lahko jemljemo za merodajnega avtorja, v svojem predgovoru k drugi izdaji *Znanosti logike* iz leta 1831 zapiše ugotovitev, ki bi lahko služila kot programsko vodilo pojmovne zgodovine: »Miselne forme so v prvi vrsti izpostavljene in zapisane v človekovem jeziku; dan današnji ni mogoče dovolj pogosto opozarjati na to, da je prav mišljenje tisto, po čemer se človek razlikuje od živali. V vse, kar se prebije v njegovo notranjost, v kakršnokoli predstavo, v vse, kar naredi za svoje, se že vrine jezik, in kar pretvori v jezik ter v njem izreče, na prikrit, pomešan ali razdelan način že vsebuje neko kategorijo; tako zelo naravna je zanj logičnost, ali bolje: logičnost je prav njegova svojska narava.«² Hegel postavlja pojmovno kategorijo nad jezikovni izraz; pojmovna zgodovina je zanj predvsem zgodovina

131

¹ Ta uvodni sestavek k bloku o pojmovni zgodovini je izsek iz širše razprave o razumevanju in aplikaciji pojmovne zgodovine v humanistiki.

² G. W. F. Hegel, *Znanost logike*, Ljubljana 1991, str. 17/18.

pojma. Kako sporno je lahko povezovanje mišljenja, jezika in pojma v logosu pa je filozofiji znano vsaj od Platonovega Kratila naprej.

Tako nas ne sme presenetiti, da gre Hans-Georg Gadamer še korak dlje in pojmovno zgodovino obravnava kot filozofijo oziroma kot problem filozofije same. Pojmovna zgodovina je po Gadamerjevo namreč problemsko povezana s samim razmerjem filozofije do jezika oziroma s tem da se kot filozofija dogaja v jeziku:

»To, da filozofska pojmovna beseda ohranja povezanost z življenjem jezika in pusti, da se živa jezikovna raba oglašča tudi pri uporabi izoblikovanih terminov, torej gotovo ni kak manko filozofske tvorbe pojmov. Naprej učinkujoče življenje jezika, ki nosi tvorbo pojmov, opredeljuje nalogo pojmovne zgodovine. Ne gre le za to, da zgodovinsko pojasnimo posamezne pojme, temveč da obnovimo miselno napetost, ki se kaže na prelomnih točkah filozofske jezikovne rabe, na katerih se je ‚zvrigel‘ napor pojma. Taka ‚zvrženja‘, v katerih tako rekoč zazija razmerje med besedo in pojmom in se vsakdanje besede umetno oblikujejo v nove pojmovne izjave, so prava legitimacija pojmovne zgodovine kot filozofije. Kajti to, kar tu stopi na dan, je nezavedna filozofija, ki tiči v besednih in pojmovnih tvorbah vsakdanje govornice, kakor tudi jezika znanosti. To, da jo spravimo v igro – preko vseh zavestnih pojmovnih tvorb – je pot izkazovanja filozofskih pojmov, na kateri pojem prejme ‚primernost‘ novega, filozofskega smisla in ni merjen ob preddanosti izkustva kakor v izkustvenih znanostih, temveč ob izkustveni celoti, ki predstavlja našo jezikovno orientacijo v svetu. Pojmovnozgodovinsko izkazovanje lahko doseže, da filozofski izraz reši iz sholastične strditve in ga ponovno pridobi za virtualnost živega govora. To pa pomeni, da hodimo po poti nazaj od pojmovne besede k besedi jezika in po poti naprej od besede jezika k pojmovni besedi. Filozofija je v tem kakor glasba.«³

132

Ta bežna primerjava filozofije z glasbo, ko gre za oblikovanje pojmovne govornice, že nakazuje še neki širši problem oziroma problemsko polje pojmovne zgodovine. Le-ta sega na področje kulture sploh in celotnega območja znanosti, tako tistih humanističnih kot naravoslovnih. Pred kratkim je kot posebna izdaja *Arhiva za pojmovno zgodovino* izšel zbornik »Interdisciplinarnost pojmovne

³ H. G. Gadamer, »Pojmovna zgodovina kot filozofija«, *Filozofija na maturi* VI/3–4, Ljubljana 1999, str.10/11

zgodovine«, ki ga je uredil Gunter Scholtz;⁴ prispevki v njem nas prepričajo o tem, da se filozofija prav prek pojmovne zgodovine potrjuje kot osnova kulturnega in znanstvenega dojemanja sveta, ki je sam postal »interdisciplinaren«. Urednik v uvodu poudarja, da je že Joachim Ritter v predgovoru k prvemu zvezku *Historičnega slovarja filozofije*, prav gotovo najtemeljitejšega dokumenta razvoja pojmovne zgodovine, zapisal, kako je naloga slovarja, »da v elementu pojmov in terminov poda in posreduje sodobno filozofijo v njenem vzajemnem razmerju do njene zgodovine in do znanosti.«⁵

Ob tako široki aplikaciji pojmovne zgodovine se nam seveda lahko pripeti, da se zamegli sam njen pojmovni temelj. Ta naj bi se izpričeval zgodovinsko. Zgodovinsko seveda tu ne pomeni tega, kar poteka v času in prostoru, saj pojmi ravno niso pojavi. So pa, kolikor z njimi kažemo in dokazujemo, svojevrstni fenomeni, miselni fenomeni, ki lahko kot taki postanejo tema fenomenološke analize. Pojemovna zgodovina pravzaprav temelji na dejstvu, da pojmi niso zgolj sredstvo znanstvenega dokazovanja, marveč tudi sami izkazujejo določeno izkustvo in jim pripada neko zrenje. Tako Edmund Husserl v *Uvodu k Logičnim raziskavam* pred logiko pojmov postavi naslednjo fenomenološko zahtevo:

»Logični pojmi kot veljavne miselne enotnosti morajo imeti svoj izvor v zoru; izrasti morajo iz ideirajoče abstrakcije na osnovi gotovih doživljajev in se v novi izvršitvi te abstrakcije vedo znova izkazati, biti zapopadeni v identiteti s samimi seboj. Drugače rečeno: Nikakor se nočemo zadovoljiti z ‚golimi besedami‘, to je z golim simboličnim razumevanjem besed, kakršnega imamo v naših refleksijah o smislu zakonov (ki so postavljeni v čisti logiki) o ‚pojmih‘, ‚resnicah‘ itd. z njihovim množtvom posebnosti. Pomeni, ki so oživiljeni le v oddaljenih, zlitih, nejasnih zorih – če so sploh v kakšnih – nam ne zadoščajo. Hočemo se vrniti k ‚stvarem samim‘. Ob polno razvitih zorih hočemo priti do evidence, da je to tu v aktualno izvršeni abstrakciji dano zares in dejansko to, kar menijo besedni pomeni, ki izražajo zakon; in spoznavno-praktično hočemo prebuditi v nas dispozicijo, da zadržimo pomene v njihovi identiteti z za-

⁴ Prof. dr. Gunterju Scholtzu z univerze v Bochumu in uredniku Arhiva za pojmovno zgodovino (»Archiv für Begriffsgeschichte«, utemeljil ga je Hans-Georg Gadamer) se ob tej priložnosti zahvaljujemo, da je za revijo *Phainomena* pripravil razpravo o pojmovni zgodovini z bogatim izborom literature.

⁵ G. Scholtz (ur): *Die Interdisziplinarität der Begriffsgeschichte*, Archiv für Begriffsgeschichte, Sonderheft, Hamburg 2000.

dostnim ponovnim merjenjem ob reproducibilnem zoru (oz. ob intuitivni izvršitvi abstrakcije). Prav tako se s ponazoritvijo spreminjajočih se pomenov, ki pripadajo istemu logičnemu terminu v različnih izjavnih zvezah, prepričamo prav o dejstvu ekvivokacije, s tem dobimo evidenco, da tisto, kar beseda tu in tam pomeni, dobi svojo izpolnitev v bistveno različnih momentih ali formah zora, oz. v bistveno različnih splošnih pojmih.«⁶

Na daljnosežnost Husserlove fenomenološke izgradnje pojmovnosti je opozoril zlasti Heidegger. »Pojmovne kategorije« so ena glavnih fenomenoloških njegovih freiburških in marburških predavanjih pred *Bitjo in časom*. Odkritje t. i. kategorialnega zora ima za pglavitno Husserlovo filozofsko zaslugo.⁷ V predavanjih *Fenomenologija religioznega življenja* z začetka dvajsetih let najdemo zanimivo skico fenomenološke tvorbe pojmov z naslovom »Formalizacija in formalna naznaka«, kjer vpelje koncept »formalne naznake« (Formale Anzeige), ki zadeva vsebino, odnos in izvršitev fenomenološkega zajetja izkustva in se razlikuje od konstruktivno-formalnega teoretskega pojmovanja, kolikor izhaja iz izkustva samega in ga dopušča kot izkustvo: »zakaj se imenuje ‚formalna‘? Formalnost je nekaj, kar je po meri odnosa. Naznaka pa naj bi vnaprej nakazovala odnos fenomena – vsekakor v negativnem smislu, in hkrati kot opozorilo! Fenomen mora biti tako predan, da je njegov odnosni smisel nedoločen. Varovati se moramo tega, da je njegov odnosni smisel izvorno teoretičen. Odnosa in izvrševanja fenomena *ne* določamo vnaprej, puščamo ga nedoločenega. To je zavzetje stališča, ki je znanosti skrajno nasprotno. Nikakršnega uvajanja v stvarsko področje ni temveč nasprotno, Formalna naznaka je *bran*, predhodno *zagotovilo*, da je izvršilni karakter še prost.«⁸ V Heideggrovem konceptu formalne naznake lahko zasledimo Diltheyev, kakor dokazujejo nekatere študije pa tudi Schelerjev vpliv.⁹ V *Biti in času* koncept formalne sicer ni izrecno v ospredju je pa govor o shemah, kar predstavlja enega ključnih problemov izpeljave celotnega dela.¹⁰

134

⁶ E. Husserl, »Raziskave k fenomenologiji in teoriji spoznanja – uvod« Phainomena 33–34, str. 12.

⁷ Prim. K. Held, »Heidegger in princip fenomenologije«, Fenomenološki spisi, Ljubljana 1998, str. 3–9.

⁸ Martin Heidegger, »Formalizacija in formalna naznaka«, Phainomena 33/34, Ljubljana 2000, str. 115.

⁹ G. Imdahl, *Das Leben verstehen. Heideggers formal anzeigende Hermeneutik in den frühen Freiburger Vorlesungen*, Würzburg 1997; D. Köhler, *Die Schematisierung des Seinssinnes als Thematik des dritten Abschnitts von ‚Sein und Zeit‘*, Bonn 1993.

¹⁰ Prisotnost formalno naznačujočega mišljenja v *Biti in času* ugotavlja Th. C. W. Oudemans v članku *Heideggers ‚logische Untersuchungen‘*, Heidegger Studies vol 6., Berlin 1990, str. 85–105.

Sicer pa se pojmovna zgodovina nastopa v *Biti in času* še v enem merodajnem vidiku, ki Heideggerja veže na Husserla, hkrati pa ga ločuje od nje, gre za destrukcijo kot element fenomenološke metode, s katerim se je Heidegger pričel ubadati že v svojih najzgodnejših predavanjih: »... ta destrukcija nima negativnega pomena, po katerem bi se hoteli otresti ontološke tradicije. Narobe, destrukcija naj to tradicijo zakoliči v njenih pozitivnih možnostih, to pa zmerom pomeni v tistih njenih *mejah*, ki so faktično dane z vsakokratno postavitvijo vprašanja in iz njega začrtano obmejitvijo možnega polka raziskovanja. Destrukcija ni v zanikujočem odnosu do preteklosti, njena kritika zadeva ‚današnjost‘ in prevladujoči način obravnavanja zgodovine.ontologije, pa naj bo zastavljeno doksografsko, duhovno zgodovinsko ali problemsko zgodovinsko. Destrukcija pa preteklosti noče pokopati v ničnost, temveč ima *pozitivno* namero; njena negativna funkcija ostaja neizrecna in indirektna.«¹¹ Destrukcija je zasnovana v zgodovinskosti tubiti, kar nedvomno razodeva določen vpliv Diltheya, vendar hkrati meče novo luč na »metodologijo historičnih duhovnih znanosti« (ibid. 65). Zgodovinska določenost pojmovnosti v svoji destruktivistični izpeljavi privede Heideggerja celo do vidika zgodovinske razpoloženskosti, ki zaznamuje predvsem »temeljne pojme«. V predavanjih o *Temeljnih pojmih metafizike* leta 1929 Heidegger poda nov nauk o formalni naznaki, ki upošteva predvsem to da s temeljnimi pojmi ne le zajemamo izkustva marveč smo tudi zajeti z njimi. Formalna naznačujoči so temeljni pojmi v toliko, kolikor »kažejo v konkrekcijo posamezne tubiti, ki je pa ne prinašajo s seboj v njeni vsebini«¹² »Begriff« (pojmem) je dojet kot »In-begriff« (obseg), kolikor vsakokrat zajemajo bivajoče v celoti in posamezno tubit.¹³ Nedvomno se tu odpira pot v t. i. ephalno bitno zgodovino.¹⁴

Gadamer nam Heideggrov vpliv na pojmovanje pojmovne zgodovine opiše takle: »Pojmi filozofije ne dobijo svojo smiselne določenosti na podlagi poljubne označevalne izbire, marveč iz zgodovinskega porekla in iz smiselne geneze pojmov samih, v katerih se giblje filozofsko mišljenje, kolikor se že zmeraj vrši v jezikovni oblasti.«¹⁵

¹¹ Bit in čas, str. 45/46.

¹² M. Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik, Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*, Band 29/30, Frankfurt am Main 1983, str. 429.

¹³ *Ibid.*, str. 13

¹⁴ R. J.-A van Dijk: »Grundbegriffe der Metaphysik. Zur formalanzeigenden Struktur der philosophischen Begriffe bei Heidegger«, Heidegger Studies vol. 7, Berlin 1991, str.89-109.

¹⁵ H.-G. Gadamer, *Die Begriffsgeschichte und die Sprache der Philosophie*, Gesammelte Werke 4, Tübingen, str. 79.

Če se od Heideggrove destrukcije vrnemo h Gadamerju, lahko rečemo, da ta nekako omili njen destruktivno-zgodovinski učinek, s tem ko ji pripiše dialoški značaj in poudari predvsem napetost med pojmovno in vsakdanjo rabo jezika. Pravzaprav uspe Gadamerju vzpostaviti pojmovno zgodovino na podlagi vrnitve k platonski razgovorni dialektiki. Ta vrnitev postavljena pred povsem novo nalogo, kolikor nimamo opraviti le z enim, tj. grškim filozofskim jezikom, marveč z množico le-teh. Vendar to ni kaka abstraktna množica, saj so te različne jezike prav filozofski pojmi postavili v zgodovinski odnos. Pojmovna zgodovina bi tako lahko imela za cilj, da odpira horizonte ne le v zgodovini kulture, pač pas tudi v možnosti kulture.

LITERATURA:

- Barbarić, D.: »Igra jezika«, *Phainomena* 33/34, str. 323–345.
- Dijk, van R. J. A van: »Grundbegriffe der Metaphysik. Zur formalanzeigenden Struktur der philosophischen Begriffe bei Heidegger«, *Heidegger Studies* vol. 7, Berlin 1991, str. 89–109.
- Gadamer, H. G.: »Die Begriffsgeschichte und die Sprache der Philosophie«, *Gesammelte Werke* 4, Tübingen 1987, str. 78–94.
- Gadamer, H. G.: »Pojmovna zgodovina kot filozofija«, prev. A. T. Komel, *Filozofija na maturi* VI/3–4, Ljubljana 1999, str.10/11, str. 3–11.
- Heidegger, M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik, Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*, Band 29/30, Frankfurt am Main 1983.
- Heidegger, *Bit in čas*, Ljubljana 1997.
- Heidegger, M.: »Formalizacija in formalna naznaka«, prevedel Aleš Košar, *Phainomena* 33/34, Ljubljana 2000, str. 109–108.
- Hegel, G. W. F.: *Znanost logike*, prevedel Zdravko Kobe, Ljubljana 1991.
- Held, K.: »Heidegger in princip fenomenologije«, prev A. Leskovec, *Fenomenološki spisi*, Ljubljana 1998, str. 9–35.
- Husserl, E.: »Raziskave k fenomenologiji in teoriji spoznanja – uvod«, *Phainomena* 33–34, Ljubljana 2000, str. 9–23.
- Imdahl, G.: *Das Leben verstehen. Heideggers formal anzeigende Hermeneutik in den frühen Freiburger Vorlesungen*, Würzburg 1997;
- Köhler, D.: *Die Schematisierung des Seinsinnes als Thematik des dritten Abschnitts von »Sein und Zeit«*, Bonn 1993.
- Oudemans, Th. C. W.: »Heideggers ‚Logische Untersuchungen‘, *Heidegger Studies* vol 6., Berlin 1990, str. 85–105.
- Scholtz, G. (ur): *Die Interdisziplinarität der Begriffsgeschichte, Archiv für Begriffsgeschichte*, Sonderheft, Hamburg 2000.